

Ku karierze

Okres nauki

Bohdan Wiktor Kazimierz Pniewski urodził się 26 sierpnia 1897 roku w Warszawie¹ jako najstarsze z czworga dzieci Wiktora (1849–1918) i Heleny z Kieszkowskich (1876–1965)². Był to drugi związek wcześniej owdowiałego Wiktora Pniewskiego, urzędnika Banku Polskiego, a następnie Banku Państwa. W latach 1905–1906 Bohdan uczęszczał do szkoły przygotowawczej Karola Szulca, następnie w roku 1906 został zapisany do niedawno otwartej szkoły realnej im. Stanisława Staszica, prowadzonej przez Stowarzyszenie Techników, którą ukończył w 1914 roku³. Wśród pedagogów, którzy wywarli szczególnie istotny wpływ na rozwój zdolności i umiejętności przyszłego architekta, wymienienia się dyrektora szkoły, matematyka Jana Zydlera i nauczyciela rysunku, absolwenta monachijskiej Kunstgewerbeschule, Feliksa Rolińskiego⁴.

Okres nauki w szkole im. Staszica stworzył także podstawy patriotycznego i późniejszego państwowotwórczego światopoglądu Pniewskiego – jako uczeń miał on uczęszczać na tajne kursy historii Polski⁵, a w 1911 roku wstąpił do nowo założonej, działającej konspiracyjnie w szkole, Drużyny Skautowej im. Zawiszy Czarnego (od 1916 roku 16 Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. Zawiszy Czarnego)⁶. W organizacji tej rozwinął aktywną działalność, nieprzerwaną

¹ Pniewski został ochrzczony w kościele św. Aleksandra w Warszawie. Warszawa, Archiwum Akademii Sztuk Pięknych [dalej Archiwum ASP], akta osobowe, KD 43, Oświadczenie w miejsce przysięgi zastępujące świadectwo urodzenia z 6 lipca 1946 r.

² Młodsze rodzeństwo Bohdana to: Halina, zamężna Wodziańska (1899–1975), Janusz (1901–1977) i Maria (1907–1994), zamężna Zandbang. Z pierwszego małżeństwa Wiktor Pniewski miał nadto syna Tadeusza. Informacje od Jagi Ewy Pniewskiej.

³ Była to szkoła siedmioklasowa; klasy VIII, maturalnej, nie wolno było w polskich szkołach zakładać. T. Woźnicki, *Szkoła w latach 1906–1939*, w: *Szkoła im. Stanisława Staszica w Warszawie 1906–1950*, red. W. Siwek, Warszawa 1988, s. 23.

⁴ *** [W. Świątkowski], *O Bohdanie Pniewskim*, w: *Szkoła im. Stanisława Staszica*, s. 405. Według tej publikacji także charakterystyka aktywności harcerskiej Pniewskiego.

⁵ T. Barucki, *Bohdan Pniewski*, s. 245.

⁶ Podkreślić trzeba trwały sentyment tak do drużyny, jak i samej szkoły, który Pniewski żywił przez całe życie. W styczniu 1931 roku poświęcono zaadaptowaną według jego projektu część

po ukończeniu szkoły. W roku 1914 Pniewski, zwany Boćkiem, należał już do kadry drużyny: po odbyciu Instruktażowego Kursu Skautowego w Skolem (niedokończono go z powodu wybuchu wojny światowej), zorganizowanego pod opieką „Sokoła”, został zastępowym. Gdy w 1915 roku doszło do podziału drużyny (odeszła część skautów o przekonaniach narodowych), Pniewski w niej pozostał. Awansował na plutonowego⁷, a w sierpniu objął funkcję drużynowego z nominacji poprzednika, Jerzego Wądołkowskiego, który wstąpił do Batalionu Warszawskiego POW⁸. W latach 1916–1918 Pniewski kierował drużyną (m.in. organizował obóz w Podsowiu), z roczną przerwą na pracę w Kwaterze Głównej nowo tworzonego Związku Harcerstwa Polskiego. W tym okresie uczestniczył w zajęciach Wolnej Szkoły Wojskowej (od roku 1915 będącej częścią POW⁹). W listopadzie 1918 roku jako członek tzw. V kompanii POW, wchodzącej w skład Batalionu Harcerskiego, wziął udział w rozbrajaniu Niemców¹⁰. Batalion został wcielony później do 5. pułku piechoty Legionów – Pniewski stał się legionistą, co w okresie międzywojennym było przez niego chętnie akcentowane. Jego aktywną działalność niepodległościową zamknął udział w wojnie polsko-bolszewickiej, w szeregach 1. pułku szwoleżerów pod dowództwem gen. Gustawa Orlicz-Dreszera – ranny w nogę Pniewski otrzymał Krzyż Walecznych; po wyleczeniu został zwolniony z wojska¹¹. W późniejszych latach architekt często chadzał z laską, posługując się nią jako argumentem w rozmowie z niesolidnymi fachowcami (co niekiedy

poddasza, obróconą na Izbę Harcerską. R. Kontkiewicz, W. Siwek, *Gmach szkolny przy ul. Polnej 60 (Noakowskiego 6)*, w: *Szkoła im. Stanisława Staszica*, s. 126; W. Bogusławski, *Od załamania się drużyny do tytułu „Reprezentacyjnej drużyny stolicy” 1921–1939*, w: *Szkoła im. Stanisława Staszica*, s. 213–214; Rottermund, *Katalog*, s. 31.

⁷ Jako magazynier Pniewski uczestniczył w letnim obozie drużyny w Wilczogębach nad Bugiem. Jeden z uczestników (Funio – Stefan Rutkowski) uwiecznił go w strofie żartobliwej piosenki:

„Bociu magazynier
Ma porządek wielki
Wszystko połamane –
Piły i hebelki”.

T. i J. Meissnerowie, *Kolonia w Wilczogębach*, w: *Szkoła im. Stanisława Staszica*, s. 401.

⁸ W. Bogusławski, *W walce o niepodległość i granice Polski 1911–1920*, w: *Szkoła im. Stanisława Staszica*, s. 189.

⁹ Tamże, s. 184; o szkole T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Warszawa 1984, s. 23. W jednej ze wzmianek potwierdzających uczęszczanie Pniewskiego do szkoły zasugerowano jego przynależność do ZET-u, czego jednak nie udało się potwierdzić. *ZET w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, Warszawa 1996, s. 113.

¹⁰ Jako dzień wcielenia Pniewskiego do wojska podawana jest data 20 października 1918 roku. Warszawa, Muzeum Politechniki Warszawskiej [dalej Muzeum PW], Zaświadczenie z 1 grudnia 1920 r. wydane przez rektora Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Stanisława Noakowskiego.

¹¹ *** [Wojciech Świątkowski], *O Bohdanie Pniewskim*, s. 408, por. W. Wyganowska, *Sztuka Legionów Polskich 1914–1918*, Warszawa 1994, s. 41, gdzie zamieszczona (bez przypisu źródłowego) błędna informacja o przydziale Pniewskiego do 1. pułku ułanów.

odbierano jako kontrowersyjny element autokreacji architekta – wielkiego pana i zarazem „majstra”). Pobyt w szpitalu okazał się istotnym momentem w życiu osobistym Pniewskiego – tam poznał Jadwigę Elżbietę Dąbrowską (1900–1980), z którą 1 lutego 1922 roku zawarł związek małżeński¹². Ich jedyne dziecko, Barbara Elżbieta (późniejsza absolwentka warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych i znana metaloplastyczka) urodziła się 1 marca 1923 roku (zm. 1988)¹³.

Oczywiście równolegle z działalnością harcerską trwała dalsza edukacja przyszłego architekta. Po ukończeniu szkoły realnej Pniewski wstąpił w 1914 roku na Wydział Budowlany Szkoły Mechaniczno-Technicznej Hipolita Wawelberga i Stanisława Rotwanda przy ulicy Mokotowskiej. W ramach zajęć odbył praktyki w warsztatach kowalskich i stolarskich¹⁴. Nieprzyjęty w następnym roku na nowo otwarty Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej¹⁵, Pniewski praktykował do 1918 roku w biurach architektonicznych Jana Heuricha i Rudolfa Świerczyńskiego oraz, według niektórych źródeł, także Karola Jankowskiego i Kazimierza Skórewicza¹⁶. Nauka u najwybitniejszych architektów czynnych wówczas w Warszawie wywarła na Pniewskiego głęboki wpływ, o czym świadczy jego dużo późniejsza wypowiedź: „Gdy praktykowałem u Jana Heuricha (...), ten stale powtarzał, że prawdziwy architekt musi umieć zniewolić wykonawstwo, aby jakość realizacji była taka, jaką jej twórca sobie wymarzył. Na moje pytanie jak do tego dojść – Heurich niezmiennie odpowiadał: «musisz mieć trzecie oko – o tu» i wskazywał palcem na potylicę”¹⁷. Wydaje się, że właśnie w tym czasie ukształtował się tak dla niego znamieny kult dobrej ręcznej roboty i szacunek dla wysoko wykwalifikowanych

¹² Przyjęto datę zazwyczaj w dokumentach podawaną. Paradoksalnie, Pniewski w oficjalnym dokumencie podał datę ślubu o rok późniejszą, a miejsce – kaplicę w Chyliczkach, podlegającą parafii świętokrzyskiej (Archiwum ASP, akta osobowe, KD 43, Oświadczenie w miejsce przysięgi zastępujące świadectwo ślubu z 6 lipca 1946 r.). Jest to jednak chyba data błędna.

¹³ Na Barbarze Elżbiecie Pniewskiej-Krasińskiej wygasła bezpośrednia linia potomków Bohdana Pniewskiego.

¹⁴ Informacja wg: Warszawa, Archiwum Politechniki Warszawskiej (dalej Archiwum PW), akta osobowe,teczka 2034, Ankieta personalna Bohdana Pniewskiego z 1 maja 1950 r. (dalej: Ankieta personalna 1950). Rottermund, *Katalog*, s. 9 oraz J. Zachwatowicz w biogramie Pniewskiego w *Polskim Słowniku Biograficznym*, t. 26, Wrocław 1981, s. 823 (dalej: Zachwatowicz, biogram PSB 1981) wymieniają zamiast warsztatów stolarskich praktykę ślusarską. Według Ludwika Uzarowicza program praktyk w szkole obejmował 200 godzin stolarstwa z modelarstwem, 50 godzin pracy w formierni, 50 godzin obróbki plastycznej na gorąco, 50 godzin obróbki mechanicznej na obrabiarkach do metali i 100 godzin ślusarstwa i montażu. L. Uzarowicz, *Szkoła Wawelberga i Rotwanda*, w: *Politechnika Warszawska 1915–1965*, Warszawa 1965, s. 29.

¹⁵ Muzeum PW, Podanie Bohdana Pniewskiego z prośbą o przyjęcie na Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej z 8 listopada 1915 r.

¹⁶ Pierwszych dwóch wspomnianych jest w Ankiecie personalnej 1950, pozostałą dwójkę dodają Rottermund, *Katalog*, s. 9 oraz Zachwatowicz, biogram PSB 1981, s. 823.

¹⁷ J. Grabowski, *Bohdan Pniewski – wielki polski architekt*, „Stolica” R. 20: 1965, nr 38, s. 11.

rzemieślników. Pniewski podjął wówczas, kontynuowaną w czasie studiów, działalność zarobkową jako grafik – uzyskał dwie nagrody w konkursach graficznych (w latach 1916 i 1917)¹⁸. W 1916 roku zapisał się do Związku Słuchaczy Architektury¹⁹, a w roku następnym ponownie próbował dostać się na Politechnikę, gdzie przyjęto go 7 grudnia (numer albumu 2510)²⁰. Na podstawie zapisów w jego *Wykazie studiów* można przypuszczać, że został przyjęty od razu na drugi rok – sam Pniewski pisał, że tzw. egzamin półdyplomowy (po drugim roku studiów) zdał w 1918 roku²¹. Po wspomnianej już dwuletniej przerwie, spowodowanej uczestnictwem w walkach o niepodległość (Politechnika też była zresztą zamknięta od listopada 1918 do października 1919 roku i od lata do listopada roku 1920²²), Pniewski powrócił na studia w grudniu 1920²³. Ukończył je ostatecznie z odznaczeniem 1 lutego 1923 roku, przedstawivszy projekt budynku giełdy, wykonany w katedrze projektowania monumentalnego pod kierunkiem prof. Czesława Przybylskiego²⁴.

Program studiów w pierwszych kilku latach istnienia Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej zapewniał studentom wiedzę może niezbyt rozbudowaną w zakresie zagadnień techniczno-ekonomicznych (zwłaszcza w dziedzinie konstrukcji ograniczoną zasadniczo do rozwiązań tradycyjnych),

¹⁸ W grudniu 1916 roku Pniewski otrzymał II nagrodę w wysokości 30 rubli za pracę w konkursie na emblemat Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Przezorność” (*Sprawozdanie Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych za rok 1916*, s. III); nagrodę pierwszą, w spółce z Jerzym Sosnowskim, otrzymał w czerwcu roku 1917 w konkursie na dyplom Związku Floriańskiego (*Konkurs artystyczny na dyplom* [Związku Floriańskiego, ogłoszony przez Polski Klub Artystyczny], „Nowa Gazeta” 1917, nr 285, s. 2). Pniewski zaprojektował ponadto exlibris Marcelego Nowakowskiego i Biblioteki Związku Słuchaczy Architektury (Biblioteka Ossolineum, J. Kram, *Almanach ekslibrisu polskiego XX w., opracowanie uzupełnione i poprawione*, cz. 1, Kraków 1948, mpis) oraz okładki książki Juliusza Kaden-Bandrowskiego *Rubikon*, Warszawa [1921], Kazimierza Wierzyńskiego *Wróble na dachu*, Warszawa 1921 i Jana Lemańskiego *Tao*, Warszawa 1921 (autorstwo okładki niepewne). *Sztuka polskiej książki literackiej 1918–39*, Warszawa 1986; M. Grońska, *Ekslibrisy. Wiadomości zebrane dla kolekcjonerów*, Warszawa 1992. Por. U. Makowska, *Pniewski Bohdan*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze – rzeźbiarze – graficy*, t. 7, Warszawa 2003, s. 304–305.

¹⁹ Pniewskiego wybrano wówczas do Zarządu ZSA. *Kronika*, „Pro Arte et Studio” R. 1: 1916, z. 3, s. 130.

²⁰ Muzeum PW, Wykaz studiów Bohdana Pniewskiego.

²¹ Tamże (brak jakichkolwiek adnotacji o zajęciach odbytych na pierwszych dwóch semestrach); Archiwum PW, akta osobowe,teczka 2034, Życiorys Bohdana Pniewskiego z 1 maja 1950 r.

²² E. Olszewski, *Rozwój Politechniki*, w: *Politechnika Warszawska 1915–1965*, s. 57, 62.

²³ Niezależnie od ewentualnego zwolnienia z powodu rany, demobilizację Pniewskiego zapewniał wydany 14 października 1920 roku rozkaz Ministerstwa Spraw Wojskowych o bezterminowym urlopowaniu studentów z wojska. W. Krassowski, *Z zagadnień architektury warszawskiej dwudziestolecia międzywojennego*, w: *Sztuka XX wieku. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Słupsk, październik 1969*, Warszawa 1971, s. 151.

²⁴ Zespół dokumentów w Muzeum PW: Wykaz studiów Bohdana Pniewskiego, podanie o ponowne przyjęcie na studia z 2 grudnia 1920 r. (pozytywnie rozpatrzone przez rektora 6 grudnia) oraz odpis dyplomu Bohdana Pniewskiego.

lecz dobrze powiązaną z praktyką²⁵. Oprócz katedr projektowania (wiejskiego – Świerczyńskiego, miejskiego – Jankowskiego i monumentalnego – Przybylskiego) oraz nowatorskiej katedry budowy miast Tołwińskiego, na wydziale istniały wówczas aż cztery katedry historii architektury i sztuki (średnio-wieczna – Józefa Piusa Dziekońskiego; odrodzenia oraz XVII–XIX w. – Stanisława Noakowskiego i sztuki polskiej – Kazimierza Skórewicza i Oskara Sosnowskiego). Do tego dochodziły wykłady z konserwacji zabytków u Jarosława Wojciechowskiego²⁶. Sugestywne wykłady Noakowskiego mogły wzbudzić, lub przynajmniej zwiększyć, fascynację Pniewskiego włoskim odrodzeniem²⁷, a koncepcje Skórewicza (później z Pniewskim serdecznie zaprzyjaźnionego) – zwrócić uwagę studenta na problem „powrotu do zerwanej tradycji architektonicznej «w innej do współczesnego życia dostrojonej interpretacji»”, choć Pniewskiemu nigdy nie był bliski panslawizm starszego kolegi²⁸.

Dodać tu jeszcze można silny wpływ nauczającego rysunku Zygmunta Kamińskiego. O zadaniach Katedry i Zakładu Rysunku pisał on następująco: „zapewnić młodzieży przez odpowiednie przygotowanie możliwość samodzielnej pracy twórczej na polu kompozycji rysunkowej na właściwej wyżynie sztuki. Ogólnie: wyrobić i podnieść smak artystyczny, rozbudzić poczucie, znanstwo i zamiłowanie wielkiej tradycji, ułatwić poszukiwanie dróg nowych, a przez to rozwinąć i spotęgować możliwość pełnej twórczości w dziedzinie architektury, będącej macierzą sztuk plastycznych”²⁹. Kamiński szybko dostrzegł rysunkową biegłość Pniewskiego (il. 1). Jego prace pojawiały się na pokazach rysunków, stanowiących owoc wycieczek studentów i architektów po Polsce i Europie (np. w 1920 roku trzy rysunki na wystawie prac z wycieczki architektów polskich do Gdańska i na Pomorze, w 1924 – większa ich liczba jako plon wyprawy włoskiej)³⁰.

²⁵ Z. Radwański, *Zagadnienia techniczno-budowlane i ekonomika budownictwa*, w: *Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965. 50-lecie Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1967, s. 148.

²⁶ Oferta wydziału w zakresie wykładów historycznych znacznie wykraczała ilościowo poza ówczesny zakres nauczania, np. na Politechnice Lwowskiej, gdzie istniały dwie katedry architektury historycznej (A. Frydecki, *Szkic historyczny* [Wydziału Architektonicznego], w: *Politechnika Lwowska 1844–1945*, Wrocław 1993, s. 142–156). O ówczesnym nauczaniu i programie na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej szerzej: *Politechnika Warszawska 1915–1925*, red. L. Staniewicz, Warszawa 1925, s. 433–450, *Zarys historii Wydziału*, w: *Warszawska Szkoła Architektury*, s. 27–32, P. Biegański, *Ewolucja programu nauczania w okresie 50-lecia jego istnienia*, w: tamże, s. 59–61.

²⁷ Liczne relacje o wykładach Noakowskiego, w: *O Stanisławie Noakowskim*, Warszawa 1959.

²⁸ W. Baraniewski, *Kazimierz Skórewicz. Architekt, konserwator, historyk architektury 1866–1950*, Warszawa 2000, s. 159.

²⁹ *Politechnika Warszawska 1915–1925*, s. 446–447.

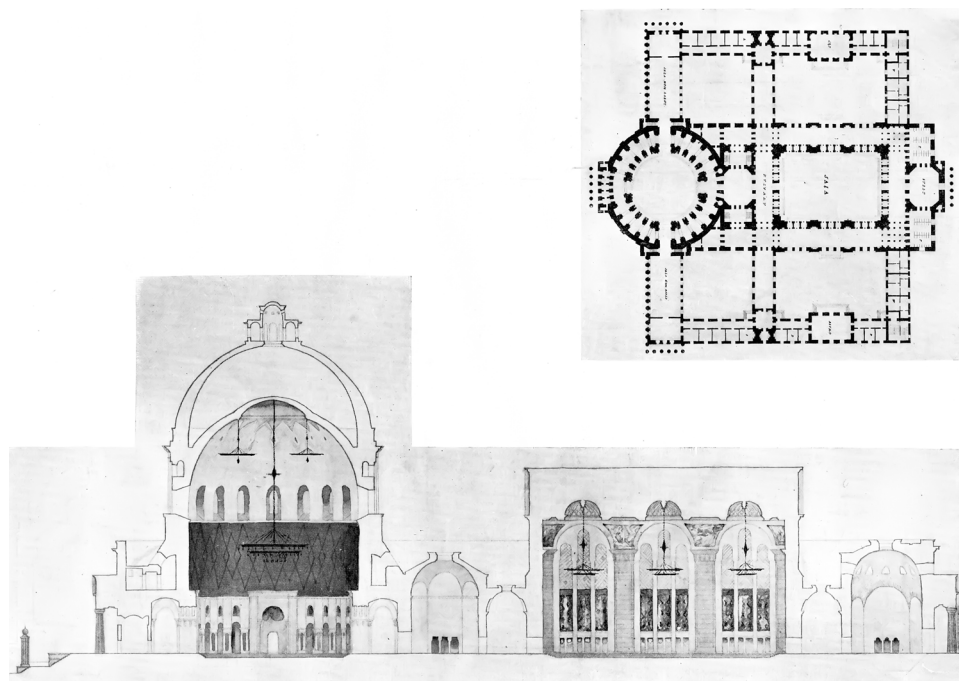
³⁰ *Wycieczka architektoniczna polska na Pomorze i do Gdańska*, „Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 14, s. 273 (reprodukcje rysunków Pniewskiego: *Kościół św. Jana w Gdańsku*, *Kościół*

1. Akwarela Pniewskiego, 1921, własność prywatna

W zakresie kształcenia zawodowego pierwsze miejsce przypada zwłaszcza promotorowi Czesławowi Przybylskiemu, wykształconemu w paryskiej École des Beaux Arts, Politechnice w Karlsruhe i w Wiedniu oraz Tadeuszowi Tołwińskiemu, absolwentowi Politechniki w Karlsruhe. U każdego Pniewski rozwijał inny zakres umiejętności. U Przybylskiego ćwiczył się w umiejętności klarownego przestrzennie i funkcjonalnie rozwinięcia monumentalnej kompozycji architektonicznej. W dyplomowym projekcie giełdy (il. 2) o rozbudowanym programie funkcjonalnym (liczne pomieszczenia pomocnicze w skrzydłach bocznych) i zróżnicowaniu przestrzennym wzbogacił

Sobieskiego w Gdańsku, Kościół św. Mikołaja w Gdańsku); wh [Wacław Husarski], *Wystawa Studentów Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Tygodnik Ilustrowany” 1924, nr 48–49, s. 796–797 (reprodukcje rysunków na s. 777 [*Łuk Septymiusza Sewera w Rzymie*], s. 794 [*Plac Santa Trinità we Florencji*], s. 797 [*Ponte Pietro w Weronii*]). O samych rysunkach Husarski napisał: „Technika tych rysunków stoi istotnie na wysokim poziomie. Łączy się tu ścisłość architektoniczna z prawdziwie artystycznym poczuciem czarno-białej plamy rysowniczej, w którym bardziej niż u innych uczestników wystawy odczuwa się wpływ sztychów Piranesiego, tak potężnych w swym zwartym i kontrastowym światłocieniu. Subtelność i dokładność wykonania tych studiów zasługuje na szczególne podkreślenie, ze względu na ogromny ilościowo rezultat kilkumiesięcznej zaledwie pracy autora”, s. 797. (Pniewski wystawić miał także rysunki z Mantui, Sieny i Wenecji). Pniewski uczestniczył także i w innych wyprawach – niektóre z nich zorganizował Noakowski – utrwalając architekturę Wilna, Krakowa, Czerwińska i Zakopanego.

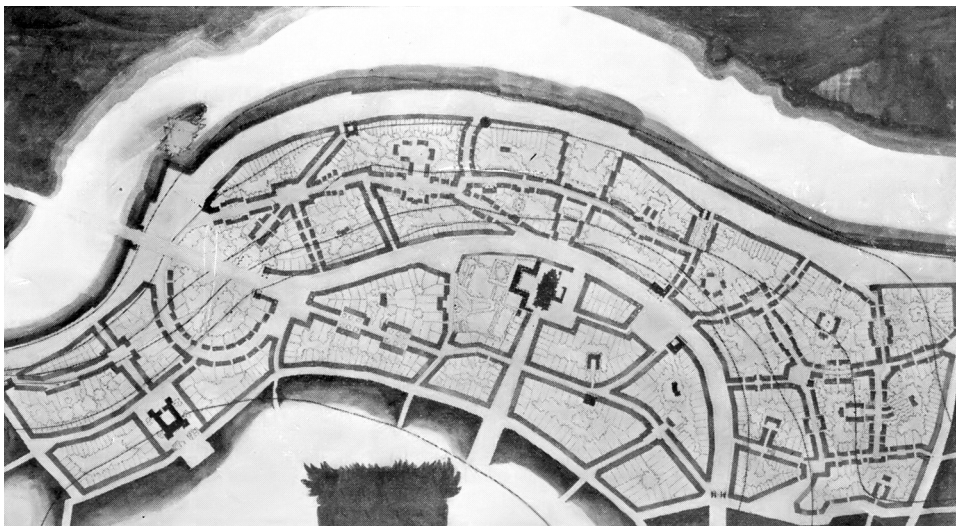
2. Projekt giełdy, 1922, wg *Album Młodej Architektury*, Warszawa 1930, s. 94

powszechnie stosowany bazylikowy schemat o dodatkową wysoką rotundę w reprezentacyjnej części recepcyjnej. Koncepcję plastyczną całości oparł na kontraście tych dwóch głównych członów budynku, podkreślonym dodatkowo niskim gabarytem łącznika między nimi³¹. W katedrze Tołwińskiego Pniewski wykonał inną poważną pracę studencką – projekt osiedla ogrodowego na skarpie wraz z projektem katedry (il. 3)³². Zaproponowana zwarta obrzeżna zabudowa dużych zespołów parcel, zgrupowanych przy starannie zhierarchizowanych, typowych dla ruchu *garden-city* krzywobieżnych ulicach, dowodziła dążenia architekta do ukrycia prywatnego życia mieszkańców. Zarazem Pniewski zadbał o wyraźne wydzielenie dość monumentalnych (jak na rozwiązanie bliskie tradycji przedmieścia-ogrodu) wnętrz urbanistycznych. Istotne, że centralne miejsce w założeniu zajmować miała okazała świątynia, a nie – jak to zazwyczaj bywało w projektach polskich architektów z kręgu *garden-city movement* – świecki budynek użyteczności publicznej³³.

³¹ Reprodukacja w *Albumie Młodej Architektury Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1930, s. 94. O architekturze giełdy obszernie S.A. Meseure, *Die Architektur der Antwerpener Börse und der europäischen Börsenbau im 19. Jahrhundert*, München 1987.

³² Reprodukacja planu osady w *Albumie Młodej Architektury*, s. 120.

³³ Liczne przykłady podaje A. Czyżewski, *Trzewia Lewiatana. Antropologiczna interpretacja miasta-ogrodu* [Kraków 2001].

3. Projekt osady ogrodowej, 1922 (?), wg *Album Młodej Architektury*, Warszawa 1930, s. 120

Również u obu profesorów Pniewski odbył praktyki architektoniczne – u Przybylskiego m.in. przy projektach Centralnego Archiwum Państwowego i Teatru Narodowego, zaś u Tołwińskiego m.in. przy gimnazjum im. Batorego, a w późniejszym okresie Muzeum Narodowego (w latach 1921–1926 był już zatrudniony w pracowni)³⁴.

Ostatecznie Pniewski związał swą najbliższą przyszłość na uczelni z Tołwińskim. W roku 1922, jeszcze jako student, został młodszym asystentem, a rok później starszym asystentem w Katedrze i Zakładzie Budowy Miast³⁵. Tołwiński objął także pieczę nad dalszym rozwojem młodego architekta. Gdy w 1923 roku Rada Wydziału Architektury za pieniądze Funduszu Kultury Narodowej wysłała Pniewskiego na ośmiomiesięczne studia do Włoch, Tołwiński przygotował program pobytu, sprawował nad nim także osobistą opiekę na miejscu³⁶. Pniewski zetknął się z architektami i artystami Florencji i Rzymu. Studiował architekturę dawnych mistrzów, przede wszystkim wczesnego renesansu włoskiego³⁷. Wyprawa ta rozpoczęła serię jego licznych wояży. Później odwiedził południowe Niemcy (Stuttgart), Wiedeń i Paryż, deklarował także znajomość Belgii, Holandii, Danii, Hiszpanii, Jugosławii

³⁴ Informacja za Rottermundem, *Katalog*, s. 9. W Ankiecie personalnej 1950 odnotowana jest jedynie praca u Tołwińskiego.

³⁵ *Politechnika Warszawska 1915–1925*, s. 539.

³⁶ Tamże, s. 58. W czasie pobytu w Rzymie latem 1923 roku Tołwiński zachorował na tyfus, T. Kotaszewicz, *Tadeusz Tołwiński 1887–1951. Życie i twórczość*, praca doktorska napisana na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej pod kierunkiem prof. Kazimierza Wejcherta, mpis, Warszawa 1991, s. 24.

³⁷ W. Szolginia, *Poczet wielkich architektów*, Warszawa 1976, s. 236.

i Bułgarii³⁸. Dopełnieniem edukacji Pniewskiego miały być studia w zakresie rzeźby u Tadeusza Breyera i Edwarda Wittiga, o których trudno powiedzieć coś bliższego³⁹.

Pierwsze lata praktyki

Pierwszy projekt – znana tylko ze wzmianek archiwalnych praca konkursowa na pawilon polski na paryską Międzynarodową Wystawę Sztuk Dekoracyjnych i Przemysłu Nowoczesnego (wspólnie ze Stanisławem Brukalskim i Lechem Niemojewskim) – pochodzi z 1923 roku (architekt wziął też udział w samej wystawie)⁴⁰. Samodzielną pracownię Pniewski założył dwa lata później⁴¹. Dla młodego architekta pierwszorzędną kwestią było oczywiście zdobyć choćby drobnych zleceń i wyrobienie sobie dobrej pozycji zawodowej⁴².

Cechą charakterystyczną dla twórczości architekta w latach 1925–1930 była wielowątkowość. O kształcie jego projektów w tym okresie zdają się decydować z jednej strony wpływy profesorów – w tym wyniesione z katedry Tołwińskiego zainteresowania urbanistyczne, z drugiej zaś powiązania z innymi architektami młodego pokolenia ze środowiska zaangażowanego radykalnego modernizmu oraz fascynacja dobrze poznaną historyczną architekturą włoską.

Reminiscencje studialnej podróży do Włoch dostrzec można w najwcześniejszych znanych projektach willi Pniewskiego, pochodzących zapewne z roku 1925⁴³ (il. 4). W projekcie nieokreślonej willi na rzucie litery T przywołane zostały rozwiązania znane z wiejskich siedzib późnośredniowiecznych Włoch

³⁸ Archiwum PW, akta osobowe,teczka 2034, Życiorys Bohdana Pniewskiego z 1 maja 1950 r.

³⁹ Rottermund, *Katalog*, s. 10.

⁴⁰ Warszawa, Zbiory Specjalne Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Wystawy Paryskiej 1925 r., nr inw. 808 – 13/16, karta 71, Protokół posiedzenia Sądu Konkursowego z 7 lipca 1923 r. i list Sądu Konkursowego do autorów projektu „Światowid” na ręce Pniewskiego z 23 lutego br. [1924?], w którym, mimo niezaaprobowania projektu do realizacji, poproszono autorów o dalsze opracowanie ze względu na „wykazane zalety oryginalności”. Zapewne skorygowany projekt, sygnowany przez Pniewskiego, Niemojewskiego i Tadeusza Gronowskiego, został przedstawiony na przeglądowej wystawie urządzanej w związku z paryską wystawą w lokalu Wydziału Architektury, zwracając uwagę recenzenta (wh [Wacław Husarski], *Wystawa architektoniczna*, „Tygodnik Ilustrowany” 1925, nr 2, s. 5). Być może to właśnie on był pracą Pniewskiego, którą wyeksponowano także i na samej wystawie światowej w Grand Palais w dziale *Architektura*.

⁴¹ Pracownia mieściła się początkowo przy ulicy Smolnej 34, od początku lat trzydziestych przy Czackiego 10, następnie od 1938 roku w domu własnym w alei Na Skarpie [aleja Legionów]).

⁴² Można przypuszczać, że z tego okresu pochodzą, bliżej nierozpoznane, projekty domków jednorodzinnych dla Gdyni, wzmiankowane przez Pniewskiego (bez żadnej daty i bliższych szczegółów) w Ankiecie Personalnej 1950.

⁴³ Rysunki w Muzeum Narodowym w Warszawie (dalej: MNW), w spuściźnie Pniewskiego. Rottermund, *Katalog*, s. 33. Niestety, spośród wymienionych tam dwóch willi, w znajdującej się obecnie w MNW spuściźnie Pniewskiego nie udało się autorowi odszukać rysunków wymienionej w *Katalogu* willi na rzucie węgelnicy.